

شبکه مفهومی فصل یازدهم : اوضاع اجتماعی – اقتصادی ایران باستان

اوضاع اجتماعی ایران باستان

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند:
- ویژگی‌های خانواده در ایران باستان را بیان کنند.
 - انواع زندگی شهری و روستایی و کوچ نشینی در ایران باستان را توضیح بدهند و تحول، رشد و تداوم شهرها و زندگی شهری در ایران باستان را بیان کنند.
 - روی هرم قدرت، طبقات مختلف اجتماعی ایران باستان را جانمایی کنند.
 - با استفاده از شواهد و مدارک دربارهٔ امتیازات حقوقی و ویژگی‌های طبقات اجتماعی، گفت‌وگو و اظهار نظر کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

لباس و ابزار لازم برای اجرای نمایشنامه، کتاب درسی

آماده کنید

مقدمه فصل، شروع خوبی برای درس است. با اشاره به این که مورخان فقط شرح حال و اقدامات شاهان و حاکمان را مطالعه نمی‌کنند، بلکه به اوضاع اجتماعی و اقتصادی گذشتگان نیز توجه می‌کنند، از دانش‌آموزان بخواهید سؤالات خود را دربارهٔ اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران باستان طرح کنند.

در کلاس فضای طرح سؤال به وجود آورید. دانش‌آموزان ممکن است سؤالات مختلفی را مطرح کنند. به آنها بگویید که پاسخ برخی از آنها را می‌توانند وقتی بزرگ‌تر شدند، با مطالعه و پرس‌وجو پیدا کنند. برخی سؤالات پاسخی ندارند؛ زیرا مدارک و شواهدی از گذشته در آن زمینه در دسترس نیست.

روی برخی سؤالات مرتبط با موضوع که در کلاس مطرح می‌شود، تأکید کنید و آن پرسش‌ها را روی تابلو بنویسید.

آموزش دهید

خانواده در ایران باستان ویژگی‌هایی داشته است که از آن جمله می‌توان به پدرسالاری، چندزن‌گزینی، گسترده بودن و خویشاوندتباری، اشاره کرد.

– از دانش‌آموزان بخواهید دربارهٔ اهمیت، نقش و جایگاه خانوادهٔ امروزی و ویژگی‌های آن به سؤالات شما پاسخ دهند. برای مثال: چرا انسان‌ها، خانواده تشکیل می‌دهند؟ خانواده چه نیازهای اعضا را برآورده می‌کند؟ در خانواده چه چیزهایی می‌آموزیم؟ ...

پس از مطرح شدن ویژگی‌های خانوادهٔ امروزی، وجوه افتراق و تشابه این خانواده را با خانوادهٔ ایران باستان بررسی کنید، یا از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت (۱) را انجام دهند تا خودشان به پاسخ برسند. پاسخ‌های احتمالی مبنی بر وجوه تشابه می‌تواند موارد زیر باشد:

اهمیت داشتن ازدواج و تشکیل خانواده، سرپرست بودن پدر، یادگیری برخی مهارت‌ها و امور مختلف از پدر و مادر.

در وجوه افتراق ممکن است به موارد زیر اشاره شود:

در خانواده‌های آن زمان تمایل به ازدواج با افراد همخون وجود داشت. خانواده‌ها اغلب وسایل

و کالاهای مورد نیاز را خودشان تهیه می‌کردند، و چنین مواردی در خانواده‌های امروزی به‌ندرت مشاهده می‌شود.

— در زمینه موضوع زندگی شهری و روستایی نیز به‌همین منوال عمل کنید. ابتدا انواع شیوه‌های زندگی در جامعه امروز را بررسی و همین را به گذشته تعمیم و توضیح دهید در گذشته نیز این نوع زندگی‌ها وجود داشته، اما جمعیت روستایی بیشتر بوده و به مرور زمان تعداد شهرها در ایران باستان افزایش و زندگی شهری رونق یافته است.

(در این دو بخش، شما به دانش‌آموزان می‌آموزید، علی‌رغم اینکه برخی پدیده‌ها تحول می‌یابند، برخی دیگر ثابت می‌مانند و در طول تاریخ تداوم دارند).

به همین منظور از دانش‌آموزان بخواهید کاربرک شماره ۱۹ شهرهای ایران باستان را کامل کنند. این فعالیت با توجه به نقشه‌های صفحه‌های ۱۲۴ و ۱۲۵ انجام می‌شود.

نام شهرهای دوره هخامنشی: اکباتان (همدان)، رگ (ری)، بیستون، پاسارگاد، پرسپولیس، نینوا.

نام شهرهای دوره ساسانی: کومس (سمنان)، ری، قم، قزوین، همدان، نهاوند، جلولای، تیسفون، بیستون، کرمانشاه، یزد، کرمان، بم، جیرفت، پرسپولیس، استخر، پاسارگاد، اهواز، شوش، به اردشیر، ریشهر، سیراف، فیروزآباد و آگو.

از این مقایسه درمی‌یابیم که تعداد شهرها در دوره ساسانیان به‌طور قابل ملاحظه‌ای افزایش یافته است.

چند شهر از دوره ایران باستان که تا امروز پابرجا است: ری، همدان، کرمانشاه، شوش، اهواز، نیشابور، دامغان و نهاوند.

● به منظور آموزش نابرابری اجتماعی و هرم طبقات اجتماعی در این دوره پیشنهاد می‌شود که در همین بخش ابتدا فعالیت (۱) به کار ببندیم را اجرا کنید. این فعالیت «ایفای نقش» است.

از یکی دو هفته قبل از تدریس این بخش با همکاری دانش‌آموزان، نمایش‌نامه‌ای بنویسید. در این نمایش‌نامه باید از متن صفحه‌های ۱۳۲ و ۱۳۳ نیز استفاده کنید؛ به‌طوری که طبقات مختلف و حقوق و امتیازات هر یک به نحوی معرفی شوند.

نمایش‌نامه را طوری بنویسید که در بخشی از آن فردی در حضور شاه یا بزرگان از ظلمی که به طبقه محروم می‌شود، انتقاد و از حقوق آنها دفاع کند. از دانش‌آموزان بخواهید تمرین کنند و سعی کنید به همراه مسئولان مدرسه یا امور فوق برنامه و هنری، لباس و وسایل مورد نیاز را در اختیار آنها

بگذارید. پس از ایفای نقش توسط دانش‌آموزان چند سؤال دربارهٔ اوضاع اجتماعی آن دوره طرح کنید تا دانش‌آموزان بتوانند با توجه به نمایش‌نامه‌ای که مشاهده کرده‌اند، به آنها پاسخ دهند.

● در مرحلهٔ بعد مجدداً توضیح دهید که برای پی بردن به اوضاع اجتماعی یک دوره، مورخان مدارک و شواهد به جا مانده را بررسی می‌کنند. در این درس به دو مدرک یعنی نوشته‌های هروُدت و همچنین اشعار شاهنامهٔ فردوسی اشاره شده است.

حکایت مرد کفشگر را از کتاب شاهنامه بازگو کنید و شعر را در کلاس بخوانید؛ سپس از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت (۳) را انجام دهند. به طور خلاصه، مرد کفشگر تقاضای باسواد شدن فرزندان خود را در قبال کمک مالی به لشکر داشت، اما شاه موافقت نکرد و گفت: اگر بچهٔ بازرگان باسواد شود، آن‌گاه می‌خواهد مثل ما بر تخت سلطنت بنشیند. از این حکایت می‌توان پی برد که عامه مردم در آن دوره از حقوق و امتیازاتی محروم بوده‌اند و این امتیازات در انحصار طبقهٔ بزرگان بوده است.

به پایان ببرید

ضمن خلاصه کردن درس، ویژگی‌های خانواده، انواع زندگی و طبقات اجتماعی در دورهٔ ایران باستان را مرور کنید. به عنوان فعالیت پایانی از دانش‌آموزان بخواهید حق برخورداری از سواد و تحصیل را در جامعهٔ امروز با دورهٔ ایران باستان مقایسه کنند.

دانش‌آموزان را به این موضوع هدایت کنید که حق تحصیل و سوادآموزی نه تنها برای همه اعم از زن و مرد و از هر قشر و طبقه‌ای که باشند، به رسمیت شناخته می‌شود، بلکه حکومت سوادآموزی را تشویق و ترویج می‌کند. همچنین آنها را به اصل ۳۰ قانون اساسی که در بخش حقوق ملت در صفحهٔ ۱۶ کتاب درسی مطالعه کرده‌اند، توجه دهید.

محورهای عمدهٔ ارزشیابی

بیان ویژگی‌های خانواده و زندگی شهری و روستایی، یافتن شهرهای آن دوره روی نقشه، جانمایی طبقات اجتماعی روی هرم؛ و گفت‌وگو و اظهار نظر محورهای عمدهٔ ارزشیابی این درس‌اند که از طریق چک لیست مشاهده رفتار و بررسی فعالیت‌ها و همچنین آزمون‌های کتبی و شفاهی انجام می‌گیرند.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

برای مطالعه بیشتر درباره موضوع درسی رجوع کنید به :

● سیر تدریجی خانواده ایرانی در دوران باستان، دکتر طوبی فاضلی‌پور، انجمن زنان پژوهشگر تاریخ

● سیر طبقات اجتماعی و ویژگی‌های خانواده در ایران قدیم، حشمت‌الله طیبی، بررسی‌های تاریخی، شماره ۳۷، بهمن و اسفند ۱۳۵۰

لینک مقالات فوق را از سایت گروه مطالعات اجتماعی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتاب‌های درسی دریافت کنید.

http://socialstudies_sch

اوضاع اقتصادی در ایران باستان

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند:

- انواع فعالیت‌های اقتصادی، مشاغل و حرف ایران باستان را برشمارند و با مشاغل امروز مقایسه کنند.
- نقش و اهمیت جاده ابریشم را در تجارت داخلی و خارجی ایران بیان کنند و مسیر آن جاده را روی نقشه نشان دهند.
- منابع درآمد حکومت در ایران باستان، نحوه تحصیل و چگونگی هزینه آن را شرح دهند.
- از طریق پرس‌وجو از اعضای خانواده و فامیل، مالیات‌های کنونی را با عهد باستان مقایسه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

نقشه دیواری جاده ابریشم (معلم نیز می‌تواند این جاده را به صورت مصور مانند صفحه‌های ۱۳۶ و ۱۳۷ یا روی مقوا ترسیم کند یا به صورت اسلاید روی پرده نشان دهد)، کتاب درسی، تصاویری از سکه‌های دوره ایران باستان

آماده کنید

بہتر است درس را از صفحه‌های ۱۳۶ و ۱۳۷ کتاب آغاز کنید. به دانش‌آموزان بگویید این نقشه‌ای از دنیای آن روز است. در آن دوره هر روز کاروان‌ها، کالاهایی را از این جاده‌ها حمل می‌کرده‌اند. شما به تصاویر و اسامی این کالاها نگاه کنید و آنها را فهرست کنید و روی یک کاغذ بنویسید. سپس از نظر نوع فعالیت یا بخش متعلق به فعالیت مربوطه را دسته‌بندی کنید. به آنها فرصت بدهید. برای مثال:

کشاورزی	صنعت
زعفران، خرما، پشم، چای، شکر، ابریشم، پنبه، بادام	منسوجات، کریستال، ابزار فلزی، سرامیک، بافندگی، ابزارکار، نمک، صندلی‌های چوبی، جام، چرم، طلا، نقره
	دانش‌آموزان در فصل چهارم با نقش کشاورزی و صنعت آشنا شده‌اند از دانش‌آموزان بخواهید عنوان صنعت و کشاورزی را بالای فهرست خود بنویسند

آموزش دهید

● با انجام این فعالیت دانش‌آموزان با اهم محصولات کشاورزی و صنعتی و در واقع سطح تولید آن روزگار، آشنا می‌شوند. سپس شما ویژگی‌های مهم مربوط به کشاورزی و دامپروری مانند ابداع کشاورزی در سرزمین ایران، مقدس بودن کشاورزی، پیشرفت ایرانیان در کشاورزی و همچنین صنعت مانند منسوجات، نجاری، آهنگری و... را مطرح کنید.

برای آن‌که دانش‌آموزان به موضوع سطح و شیوه تولید بهتر پی ببرند، از آنها بخواهید فعالیت (۱) را انجام دهند.

● باید توجه کرد که تولید در آن دوره به صورت صنعت خانگی و کارگاهی بوده است. انقلاب صنعتی و اختراع ماشین در قرن هجدهم، تحول عظیمی در زندگی بشر ایجاد کرد و منجر به تولید انبوه و صنعت کارخانه‌ای شد.

پاسخ‌های احتمالی در مورد مشاغلی که در عصر باستان وجود نداشته، مثلاً خلبانی، رانندگی

لوکوموتیو، تلفنچی، برق کاری، رانندگی، نقاشی ساختمان و...

این مشاغل به دلیل عدم وجود ابزار و وسایل تولید آنها در آن دوره نمی توانسته وجود داشته باشد، اما حرفه‌هایی که در عصر باستان وجود داشته و امروزه هم وجود دارد؛ برای مثال باغداری، زراعت، دامپروری، نجاری، آهنگری، بافندگی، بنایی، نانوبی از این دست‌اند. البته باید توجه کرد که در همین مشاغل نیز تحول صورت گرفته است؛ به عبارت دیگر استفاده از ابزار و وسایل ماشینی نقش مهم و مؤثری بر تولیدات امروزی دارد. برای مثال اگر در گذشته تمام مراحل پخت و پز نان توسط نانوا انجام می‌شد، امروز بسیاری از مراحل تهیه نان توسط ماشین انجام می‌گیرد.

● در مرحله بعد، مجدداً به نقشه جاده ابریشم برگردید. بهتر است نقشه دیواری تهیه کنید و روی تابلو بزنید یا نقشه را از طریق پرده اسلاید نمایش دهید.

از دانش‌آموزان بخواهید روی نقشه، محدوده شرق و غرب را معین کنند. دریای مدیترانه، اقیانوس آرام، اقیانوس هند و سایر دریاها را روی نقشه نشان دهند و نام ببرند. از آنها بخواهید با انگشت مسیر جاده ابریشم را از شرق به غرب دنبال کنند و سرزمین‌هایی را که جاده از آنها عبور می‌کرده، نام ببرند. سپس آنها را به محدوده جاده در شمال ایران توجه دهید و بگویید حکومت‌های باستانی مانع از ارتباط مستقیم چین با اروپا می‌شدند؛ چرا؟

فعالیت ۳

الف) از آنها بخواهید فکر کنند و پاسخ‌ها را هدایت کنید.

سرزمین‌های ایرانی در عهد باستان حلقه اتصال و ارتباط غرب و شرق دنیا به‌شمار می‌رفت. ایرانیان باستان در صدد بودند که از موقعیت سرزمین خود در حوزه اقتصاد و بازرگانی بهره‌برداری کنند. اولاً از عبور کالاهایی که از شرق به غرب می‌رفت و بالعکس، عوارض و حق ترانزیت دریافت می‌کردند؛ ثانیاً آنها ترجیح می‌دادند به جای صادرات مواد اولیه مثل ابریشم خام، کالاهایی ساخته شده یا منسوجات ابریشمی و ... که سود بیشتری به همراه داشت، صادر کنند.

رومی‌ها (اروپاییان) از این سیاست اقتصادی و تجاری ایرانیان، ناخشنود بودند. لذا موضوعات اقتصادی نیز نقش مهمی در بروز دشمنی و جنگ میان ایران و روم داشت.

– در مرحله بعد برای آموزش موضوع ضرب سکه، مجدداً از دانش‌آموزان بخواهید سرگذشت پول در فصل چهارم را مرور کنند و بر ابداع سکه و ضرب آن توسط داریوش هخامنشی و اهمیت سکه به عنوان واسطه‌ای برای مبادله تأکید کنید. در صورت امکان تصاویر سکه‌ها را نمایش دهید.

– برای آموزش مطالب مربوط به درآمدها و مخارج حکومت نیز مجدداً از دانش‌آموزان بخواهید تشکیلات حکومتی و همچنین اوضاع اجتماعی را مرور کنند. به این منظور می‌توانید پرسش‌هایی در کلاس طرح کنید.

به پایان ببرید

ضمن خلاصه و جمع‌بندی مطالب مربوط به کشاورزی و صنعت و تجارت در ایران باستان و مخارج و درآمد حکومت، ویژگی‌های مهم این موضوعات را مرور کنید. به عنوان فعالیت پایانی از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۲ به کار ببندیم را در منزل انجام دهند و روی کاغذ بنویسند و با خود بیاورند.

در جامعه امروز، مالیات‌ها جنبه قانونی دارد و بر مبنای محاسبات درآمدی است و افزایش و کاهش آن تابع نهاد قانونی و تصمیم‌گیری مجلس و به عبارت دیگر نمایندگان مردم می‌باشد و مالیات بگیران نمی‌توانند به دلخواه خود نرخ تعیین کنند یا برخلاف قانون عمل کنند. در تنظیم نرخ‌ها و عوارض سعی می‌شود اقشار دارای درآمدهای پایین از مالیات معاف یا مبلغ کمتری بپردازند. در نظام‌های استبدادی گذشته، برعکس این موارد عمل می‌شده است.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای عمده ارزشیابی منطبق با انتظارات یادگیری است و از چک لیست مشاهده رفتار، انجام تکلیف‌ها (فعالیت، بحث، گفت‌وگو در کلاس و منزل) و آزمون‌های کتبی و شفاهی استفاده می‌شود.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

● ایرانیان قدیمی‌ترین کشاورزان جهان و کشاورزی ستون اصلی تمدن ایران باستان

تاچندی پیش این نظریه در میان پژوهشگران حوزه تاریخ رایج بود که اولین تجارب کشاورزی انسان‌ها در بخش‌های غربی منطقه میان رودان (بین النهرین) به بار نشسته است؛ اما کاوش‌های علمی

سال‌های اخیر نشان می‌دهد که بخش شرقی این منطقه یعنی سرزمین‌های غربی ایران، محل بروز و ظهور نخستین فعالیت‌های بشر برای رام کردن حیوانات و کشت و زرع بوده است.

در نتیجهٔ کاوش‌های باستان‌شناسان در منطقهٔ علی‌کش^۱ و کاوش‌های اخیر پژوهشگران دانشگاه توینگن آلمان به ریاست نیکلاس کُنراد، در نوار مرزی ایران و عراق، آثار و بقایای مربوط به جوامع یک‌جانشین کشاورز در عصر نوسنگی یافت شده است.

آثار مکشوفه شامل مجموعه‌ای از اشیای قدیمی مانند ابزارهای سنگی، سنگ آسیاب، ظرف‌های سفالی، نقاشی حیوانات و انسان و دانه‌های نیم‌سوز شدهٔ غلات و حبوبات است. این یافته‌ها تصویری روشن از دوره‌های آغازین کشاورزی بشر را نشان می‌دهد و دلالت بر نقش مهم ساکنان فلات ایران در کشف و توسعهٔ کشت و زرع دارد. ایرانیان همچنین در فن آبیاری پیشگام و مخترع کاریز (قنات) بوده‌اند.

کشاورزی در عهد باستان، پیشهٔ اول و اصلی ایرانیان بود و در فرهنگ و باورهای انسان ایرانی، قداست، اهمیت و ارزش ویژه‌ای داشت. آیین زرتشتی، کشاورزی را فضیلتی مقدس می‌شمارد و برای آن ارج فراوانی قائل است. در وندیداد که یکی از متون دینی زرتشتیان است، آمده است: «چه بدحال است زمینی که زمان درازی بی‌بذر و بذرافشان در انتظار کشاورزی مانده است» (فرگرد ۳، بند ۲۳ و ۲۴). «دستی که گندم می‌افشاند اشویی (راستی، پاکی و نیکی) می‌افشاند» (فرگرد ۳، بند ۳۰ - ۳۳). بسیاری از جشن‌ها و آیین‌های ایرانیان باستان پیوند مستقیم با کشاورزی داشت. نوروز جشن بزرگ ایرانیان، نشانهٔ زنده شدن طبیعت و آغاز فعالیت‌های کشت و زرع بود؛ همچنان که مهرگان دیگر جشن مهم ایران باستان، حکایت از برداشت محصول و پایان کار و کوشش کشاورزان داشت. جشن تیرگان نیز در اول تیرماه هر سال به شکرانهٔ برداشت گندم برپا می‌شد. این جشن هنوز هم در مناطقی از استان مرکزی به مرکزیت روستای زلف‌آباد فراهان گرامی داشته می‌شود.

جادهٔ ابریشم

جادهٔ ابریشم به شبکهٔ به‌هم پیوسته‌ای از راه‌ها با قدمت بیش از دو هزار سال گفته می‌شود که بخش‌های مختلف آسیا را به یکدیگر و به اروپا و شمال آفریقا متصل می‌کرد. این جاده از مشرق چین شروع می‌شد و پس از عبور از خاک آن کشور و نیز گذر از فلات ایران، بین النهرین و شام به دریای مدیترانه می‌رسید و از آنجا به سوی اروپا و شمال آفریقا ادامه می‌یافت.

۱- واقع در شهرستان دهلران در استان ایلام.

نخستین بار جغرافی‌دانی آلمانی به نام فردیناند فون ریشتوفن (۱۸۳۳ - ۱۹۰۵م) این جاده را، جاده ابریشم خواند. علت این نامگذاری، تجارت ابریشم به عنوان مهم‌ترین و گران‌بهارترین کالایی بوده است که برای قرن متمادی از طریق این جاده از چین به ایران و اروپا می‌رفته است. بسیاری از شهرهای مهم بر سر این راه قرار گرفته بودند. شهرهای بلخ، بخارا، سمرقند، مرو، طوس، نیشابور، صدرروازه (دامغان)، ری، همدان، کرمانشاه و تیسفون از جمله شهرهای بزرگ و معروف ایران در عهد باستان و دوره اسلامی بودند که جاده ابریشم از آنها گذر می‌کرد. جاده ابریشم فقط راهی برای جابه‌جایی و تجارت کالا و مال‌التجاره نبود؛ بلکه مسیری برای انتقال، تعامل و داد و ستد اندیشه‌ها و فرهنگ‌ها نیز به حساب می‌آمد. در مسیر این راه طویل، افزون بر تبادل تولیدات اقتصادی، فرآورده‌های فرهنگی متنوع و متعددی نیز عرضه می‌شد و گستره مناسبی برای گفت‌وگوی فرهنگ‌ها و آیین‌های مختلف به شمار می‌رفت. فرهنگ و اندیشه ایرانی و اسلامی از طریق این راه به نقاط دوردست جهان در غرب و شرق منتقل می‌شد.

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش‌آموزان

- ۱- محمدی، محمدهادی و شکوه حاجی نصرالله، سپیده‌دم اندیشه ایرانی: از آغاز تا پایان شاهنشاهی هخامنشی، از مجموعه داستان فکر ایرانی ۱، تهران، نشر افق، ۱۳۸۵.
- ۲- —، فراز و فرود: از حمله اسکندر مقدونی تا پایان شاهنشاهی ساسانی، از مجموعه داستان فکر ایرانی ۲، تهران، نشر افق، ۱۳۸۵.
- ۳- مزینانی، محمدکاظم، سفال، مشهد، به نشر، ۱۳۸۹.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلمان

- ۱- انصاف‌پور، غلامرضا، تاریخ زندگی اقتصادی روستاییان و طبقات اجتماعی ایران از دوران ماقبل تاریخ تا پایان ساسانیان، تهران، نشر اندیشه، ۱۳۵۵.
- ۲- امینی، امین، سکه‌های ایران قبل از اسلام، تهران، پارتین، ۱۳۸۹.
- ۳- بدیعی، ربیع، «نگاهی به تاریخ تحولات اقتصادی ایران»، مجله دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، شماره ۹۱ و ۹۲، پاییز زمستان ۱۳۵۴، ص ۱۱۳-۱۰۵.

- ۴- پیگلسکایا، ن، شهرهای ایران در روزگار پارتیان و ساسانیان، ترجمه عنایت‌الله رضا، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۷.
- ۵- حبیبی، محسن، از شار تا شهر (تحلیلی تاریخی از مفهوم شهر و سیمای کالبدی آن، تفکر و تأثر)، دانشگاه تهران، ۱۳۹۱.
- ۶- دورانت، ویل، تاریخ تمدن، ج ۱ (مشرق زمین گاهواره تمدن)، ترجمه گروه مترجمین، تهران، سازمان انتشارات آموزش انقلاب اسلامی، ۱۳۶۵.
- ۷- دهقان‌نژاد، مرتضی، «تجارت عامل رویارویی شرق و غرب در جهان باستان»، نامه انجمن، شماره ۱۴، تابستان ۱۳۸۳، ص ۴-۱۵.
- ۸- رضا، عنایت‌الله، «سخنی کوتاه پیرامون اوضاع اجتماعی و اقتصادی ایران در دوره ساسانیان»، مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۲۹، آذر و دی ۱۳۴۹، ص ۱-۲۸.
- ۹- —، «نقش ایران در جاده ابریشم تا پایان عهد ساسانی»، ایران شناخت، شماره ۵، تابستان ۱۳۷۶، ص ۱۹۸-۲۱۱.
- ۱۰- زرین‌کوب، عبدالحسین، تاریخ مردم ایران قبل از اسلام، ج ۱، تهران، امیرکبیر، ۱۳۵۸.
- ۱۱- سلطان‌زاده، حسین، تاریخ مختصر شهر و شهرنشینی در ایران، چهارطاق، ۱۳۹۱.
- ۱۲- شایگان، حسن، «ساختار دولت و طبقات در دوران ساسانی»، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۴۳ و ۱۴۴، مرداد و شهریور ۱۳۷۸، ص ۱۴-۳۱.
- ۱۳- طبیبی، حشمت‌الله، «سیر طبقات اجتماعی و ویژگی‌های خانواده در ایران قدیم»، مجله بررسی‌های تاریخی، شماره ۳۷، بهمن و اسفند ۱۳۵۰، ص ۷۳-۱۰۶.
- ۱۴- لوکاس، هنری، تاریخ تمدن از کهن‌ترین روزگار تا سده ما، ج ۱، ترجمه عبدالحسین آذرنگ، تهران، ۱۳۶۶.
- ۱۵- محمودآبادی، سیداصغر، «جاده ابریشم در ساختار تمدن سه دولت ایران، چین و روم باستان (دوران اشکانیان)»، فصلنامه فرهنگ و هنر، اصفهان، شماره ۲۷ و ۲۸، بهار و تابستان ۱۳۸۳، ص ۱۱۵-۱۳۸.
- ۱۶- ملک‌زاده بیانی، تاریخ سکه، از قدیمی‌ترین ازمینه تا دوره اشکانیان، ج ۱، دانشگاه تهران، ۱۳۵۵.
- ۱۷- آزاد ارمکی، تقی، جامعه‌شناسی خانواده ایرانی، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت)، چاپ دوم، ۱۳۸۵.

شبکه مفهومی فصل دوازدهم : فرهنگ و تمدن ایران باستان

عقاید و سبک زندگی مردم ایران باستان

انتظارات یادگیری

انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند:

- ویژگی‌های دین زرتشت، اصول عقاید مهم آن و اوضاع دینی دوره ساسانی را توضیح دهند.
- خوراک‌ها و آداب غذایی ایرانیان باستان را بیان و با زمان کنونی مقایسه کنند.
- ویژگی‌های پوشاک ایرانیان باستان را بر اساس شواهد و مدارک (نقش برجسته‌ها و نقاشی‌ها) بیان کنند.
- جایگاه و اهمیت ورزش و رشته‌های ورزشی رایج در ایران باستان را شرح دهند و با امروز مقایسه کنند.
- جشن‌های معروف ایران باستان را نام ببرند و مراسم و آداب جشن نوروز در عهد باستان و ایران امروز را با هم مقایسه کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، تصاویر نقش برجسته که پوشاک و لباس آن دوره را نشان می‌دهد، تصاویری از ظروف و وسایل آن دوره که با پرده اسلاید نمایش داده می‌شود.

آماده کنید

از آنجا که تغییر و تحول و تداوم یک مفهوم کلیدی در این حوزه است، برای آماده‌سازی دانش‌آموزان از آنها بخواهید با توجه به آنچه تاکنون دربارهٔ ایران باستان خوانده‌اند، فضای زندگی در آن دوره را مجسم کنند و سپس به عناصر و فعالیت‌های مردم اشاره کنند و ویژگی آن را بگویند (مثل عقاید دینی، لباس، غذا، ورزش و غیره...). (روش بارش مغزی).

آنها را متوجه این نکته کنید که علی‌رغم تغییر و تحولات و ظهور سلسله‌ها و حکومت‌ها، اولاً مقوله‌های سبک زندگی مثل دین، غذا، ورزش و سرگرمی‌ها و جشن‌ها در زندگی بشر تا به امروز تداوم یافته است؛ ثانیاً بعضی از جنبه‌ها و عناصر این مقوله‌ها نیز هنوز پابرجاست و همواره از نسلی به نسلی و از دوره‌ای به دورهٔ دیگر انتقال یافته‌اند.

همچنین قبل از شروع درس، یک هفته فرصت بدهید که دانش‌آموزان فعالیت شمارهٔ ۶ صفحهٔ ۱۴۷ را انجام دهند و به عبارت دیگر دربارهٔ اجزای سفرهٔ هفت سین و پختن سمنو پرس‌وجو کنند و نتیجه را به کلاس بیاورند.

سپس عناوین این مقوله‌ها را روی تابلو بنویسید: دین، تغذیه، پوشاک، ورزش، جشن‌ها.

آموزش دهید

پیشنهاد می‌شود این درس را با این پرسش شروع کنید: پیروان چه دین‌های رسمی هم اکنون در ایران زندگی می‌کنند؟ ممکن است قانون اساسی را که قبلاً با آنها ورق زده‌اید، به کلاس ببرید و بخواهید ادیان رسمی را که در قانون اساسی نام برده شده‌اند، بیان کنند. انتظار می‌رود دانش‌آموزان در جریان بحث و گفت‌وگو با مراجعه به قانون اساسی، به دین‌های اسلام، مسیحیت، یهود و زرتشتی اشاره کنند. سپس توضیح دهید در عصر باستان اکثر ایرانیان پیرو دین زرتشتی بودند. پس از آن تدریس با طرح پرسش‌های دیگری از قبیل: «دین زرتشتی منسوب به کدام پیامبر است؟ اصول عقاید مهم دین زرتشتی چیست؟ کتاب زرتشتیان چیست؟ و پیروان زرتشت در کجا عبادت می‌کنند؟»، بحث را ادامه دهید.

برای آموزش مبحث تغذیه و آداب غذا خوردن پیشنهاد می‌شود تدریس این مبحث را با جمله‌ای انگیزشی مانند: «بچه‌ها حتماً برای شما بسیار جذاب و جالب خواهد بود که بدانید اجداد ما در عصر باستان چه مواد خوراکی‌ای مصرف می‌کرده‌اند و آداب غذایی آنان چگونه بوده است؟ برای

دانستن این نکته، مطالب صفحه ۱۴۳ را به دقت مطالعه کنید و به تصاویر آن به خوبی توجه کنید و سپس فعالیت شماره ۲ صفحه ۱۴۴ را انجام دهید.

فعالیت

فراورده‌های دامی، لبنیات، غلات، میوه‌ها و سبزیجات مواد غذایی طبیعی بودند که ایرانیان باستان مصرف می‌کردند و آن بخش از مواد غذایی امروز که فراورده فناوری‌های جدیدند؛ مانند فست‌فودهایی نظیر سوسیس، کالباس، همبرگر، چیپس، پفک، شکلات، بیسکویت و... در عصر باستان وجود نداشته و استفاده نمی‌شده است.

به علاوه امروزه انواع کنسروها، رب گوجه و آب میوه‌هایی که مواد نگهدارنده دارند، در بسته‌بندی‌های صنعتی در بازار عرضه می‌شود.

توجه: مقاله‌های «هنرهای زیبای خوراک‌پزی و خوان‌آرایی در ایران باستان» نوشته سید محمدعلی امام شوشتری و «آداب سفره در ایران باستان و ایران دوره اسلامی» اثر هادی و کیلی، حاوی اطلاعات جالبی در موضوع خوراک و آداب غذایی ایرانیان باستان هستند. به بخش منابع فصل رجوع کنید.

نکته: آسیاب‌های دستی سنگی، آسیاب‌های آبی، آسیاب‌های بادی، و آسیاب‌های ماشینی (دیزلی - برقی) انواع آسیاب‌هایی‌اند که بشر تاکنون ابداع و از آنها استفاده کرده است. ایرانیان در ابداع آسیاب پیشگام بوده‌اند. بقایای آسیاب‌های آبی عصر باستان در شوشتر هنوز پابرجاست. **مبحث پوشاک:** پوشش نیز مانند تغذیه یکی از اجزا و عناصر مهم سبک زندگی در هر فرهنگی است. در نگاه ایرانیان باستان پوشیدگی بدن خواه برای مرد و خواه برای زن امری مهم و ارزشمند محسوب می‌شد و برهنگی خوشایند آنان نبود؛ بنابراین پیشنهاد می‌شود برای تدریس این مبحث توجه دانش‌آموزان را به تصاویر صفحه ۱۴۴ کتاب جلب کنید و از آنان بخواهید براساس تصاویر مذکور، ویژگی اصلی و اساسی لباس ایرانیان باستان را - که همان پوشیدگی بدن و اجتناب از برهنگی است - استنباط کنند و فعالیت شماره ۱ را انجام دهند.

فعالیت ۱- دانش‌آموزان را راهنمایی و هدایت کنید تا از طریق مشاهده تصاویر نقش برجسته و نقاشی شده، اجزای لباس ایرانیان باستان را ذکر کنند.

در لباس مربوط به زن اشکانی واقع در گنجینه پالمیر دمشق می‌توان عمامه سر و چادر روی آن،

پیراهن گشاد و پرچین و زیورآلات متعدد دور گردن را مشاهده کرد. در لباس مربوط به مردان پارسی و مادی، دو نوع کلاه، پیراهن‌های گشاد یا تنگ با چین، آستین‌های تنگ و میج‌دار یا آستین‌های گشاد و چین‌دار و داشتن یا نداشتن شلوار، گل کمر بند، کفش‌های ساقه کوتاه زبانه‌دار قابل مشاهده است.

مبحث ورزش: برخی جملات و نکته‌های انگیزشی، مقدمه مناسبی برای ورود به موضوع ورزش در ایران باستان است. مثلاً اینکه «بچه‌ها شنیده‌اید امروز به برخی از قهرمانان ورزشکار مانند غلامرضا تختی، لقب پهلوان را داده‌اند؟ آیا می‌دانید پهلوان و پهلوانی پیشینه‌ای کهن در تاریخ ایران زمین دارد و قدمت آن به دوران باستان می‌رسد؟ پهلوانان افرادی بودند که علاوه بر جسم ورزیده و زور بازو، به صفات اخلاقی چون جوانمردی، صداقت و قناعت اشتهار داشتند؟»

سپس توضیح بیشتری دربارهٔ ورزش در ایران باستان ارائه دهید و از دانش‌آموزان بخواهید با مطالعه مطالب صفحه ۱۴۵، فعالیت‌های آن را انجام دهند.

فعالیت ۳- کشتی، سوارکاری، تیراندازی با کمان، چوگان، پرتاب نیزه، پیاده‌روی و کوه‌نوردی از جمله ورزش‌های مرسوم در عصر باستان است که هنوز هم رایج‌اند و بسیاری از آنها هنوز جزء رشته‌های ورزشی مهم و پرطرفدار محسوب می‌شوند.

فعالیت ۴- برخی از رشته‌های ورزشی رایج امروزی مانند فوتبال، والیبال، بسکتبال، هندبال، اسکی، اتومبیلرانی و موتورسواری، در عصر باستان مرسوم نبوده‌اند، زیرا هنوز وسایل و ابزارهایی که برای این گونه ورزش‌ها لازم است، شناخته شده نبودند.

● برای آموزش مبحث جشن‌ها پیشنهاد می‌شود علاوه بر فعالیت تحقیق و پرس‌وجو که در بخش آماده‌سازی به آن اشاره شد، از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت «۱» به کار ببندیم را انجام دهند و یک کارت نوروزی زیبا درست کنند که مضمون آن هفت سین، نوشدن طبیعت و دعای تحویل سال باشد. کارت‌ها را روی تابلویی بزنید و در کلاس به نمایش بگذارید. با انجام این فعالیت و آمادگی دانش‌آموزان تأکید کنید جشن نوروز یکی از میراث فرهنگی ما ایرانیان است (این روز توسط سازمان ملل متحد نیز به عنوان میراث فرهنگی شناخته شده است. رجوع کنید به دانستنی‌های معلم).

همچنین نوروز یکی از عناصری است که در طول تاریخ در فرهنگ ما تداوم یافته است. سپس از طریق پرسش و پاسخ و ارجاع به متن صفحه‌های ۱۴۶ و ۱۴۷ نوروز در زمان گذشته و حال را مقایسه کنید.

● در حین تدریس، فلسفه جشن‌های ایران باستان را که با پرستش و دعا به درگاه خداوند همراه بوده است، بیان کنید.

● در حین تدریس بر این نکته تأکید کنید پس از ورود اسلام به ایران، از آنجا که دین اسلام هر چه را عقلانی بوده، تأیید کرده است، مسلمانان این جشن را نیز که در واقع نوشدن طبیعت و از نشانه‌های رحمت الهی است، حفظ کرده‌اند.

● در حین تدریس به فلسفه و جنبه‌های ارزشمند اجتماعی آیین‌های مختلف نوروزی مثل دید و بازدید فامیل، به دیدار بزرگ‌ترها یا عیادت بیماران رفتن، هدیه دادن، نظافت و...، تأکید و سعی کنید از طریق پرسش و پاسخ، ابعاد اجتماعی جشن نوروز را از زبان خود آنها بشنوید.

توضیح دهید که ایرانیان باستان به بهداشت و سلامتی جسم و روح و روان اهمیت می‌دادند؛ از این رو، شادی و شاد زیستن برای آنان ارزش و اهمیت ویژه‌ای داشت و به نوعی مقدس شمرده می‌شد. این موضوع بیانگر بُعد دینی جشن‌ها است؛ بنابراین مراسم جشن همواره با دعا به درگاه اهورا مزدا و ستایش او و دیگر ایزدان برگزار می‌شد.

از سوی دیگر، جشن‌های ایران باستان، با گردش فصول و فعالیت‌های کشاورزی نیز ارتباط بسیاری داشت. نوروز، زمان آغاز سال، شروع فصل بهار و رویش طبیعت بود که حکایت از شروع فعالیت‌های کشاورزی می‌کرد؛ چنان‌که جشن مهرگان در نیمه ماه مهر بیانگر تغییر فصل و پایان فعالیت کشاورزی به شمار می‌رفت.

به منظور همین مطالب از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت شماره ۵ صفحه ۱۴۷ را انجام دهند. از دانش‌آموزان بخواهید تقویم با خودشان همراه داشته باشند تا با مراجعه به تقویم بتوانند این فعالیت را پاسخ دهند.

فعالیت ۵

ای دگرگون‌کننده قلب‌ها و چشم‌ها	یا مقلب القلوب و الابصار :
ای گرداننده و تنظیم‌کننده روزها و شب‌ها	یا مدبر الیل و النهار :
ای تغییردهنده حال انسان و طبیعت	یا محول الحول و الاحوال :
حال ما را به بهترین حال دگرگون فرما	حول حالنا الی احسن الحال :

فعالیت ۶

(الف)

۱- سیب : نماد سلامتی؛	۲- سنجید : نماد فرزاندگی و زایش؛
۳- سبزه : یادآور سبزی و نشاط؛	۴- سمنو : سمبل قدرت و توانمندی؛
۵- سیر : نماد سیری چشم و دل؛	۶- سرکه و سماق : نماد تسلیم و رضا و صبر؛

۷- سکه : نماد خیر و برکت و دارایی

ب) مواد لازم برای تهیه سمنو : جوانه گندم آرد سبوس دار
 طرز تهیه : شیره جوانه گندم را استخراج و با آرد گندم مخلوط می کنند و با مقداری آب روی
 شعله اجاق می گذارند، آن قدر حرارت می دهند تا غلیظ شود. مایع سمنو هنگام حرارت دادن باید مرتب
 به هم زده شود تا ته نگیرد و مثل حلوا شود.

به پایان برید

ضمن خلاصه نمودن و جمع بندی مطالب مهم درسی، به عنوان تکلیف پایانی از دانش آموزان
 بخواهید فعالیت شماره ۷ را داوطلبانه انجام دهند (تفاوت های فردی را در نظر بگیرید، ضمناً در
 صورتی که بعضی دانش آموزان تمایل به نوشتن نداشته باشند، ممکن است با نقاشی این سبک زندگی
 را نشان دهند).

توجه کنید این فعالیت یک خلاقیت است و در ضمن منجر به این می شود که دانش آموزان ابعاد
 مختلف سبک زندگی در ایران باستان را به دقت مطالعه و مرور کنند تا بتوانند این انشای تخیلی را
 بنویسند و خود را در فضای ایران باستان مجسم کنند.

در جلسه بعد از داوطلبان بخواهید نوشته خود را درباره یک روز زندگی در «ایران باستان» در
 کلاس بخوانند و برگه ها را در پوشه کار قرار دهید.

ملاحظات تدریس / دانستنی های معلم

جشن نوروز

مجمع عمومی سازمان ملل متحد در نشست ۴ اسفند ۱۳۸۸ برابر با ۲۳ فوریه ۲۰۱۰، با
 تصویب قطعنامه ای، ۲۱ مارس برابر با اول فروردین را به عنوان روز جهانی نوروز به تصویب
 رساند و در تقویم خود گنجانده. در نتیجه این اقدام که به ابتکار و پیشنهاد جمهوری اسلامی
 ایران و با همکاری کشورهای تاجیکستان، افغانستان، ترکمنستان، قزاقستان، قرقیزستان، ترکیه
 و جمهوری آذربایجان انجام گرفت، نوروز ایرانی به عنوان یک مناسبت بین المللی به رسمیت
 شناخته شد. پیشتر از آن در ۸ مهر ۱۳۸۸ نیز سازمان آموزشی، علمی و فرهنگی سازمان ملل
 متحد، یونسکو، عید نوروز را به عنوان میراث فرهنگی و معنوی بشر به ثبت رسانیده بود.

دانش و هنر در ایران باستان

انتظارات یادگیری

- انتظار می‌رود دانش‌آموزان بتوانند:
- با استفاده از شواهد و مدارک خلاقیت‌ها و مهارت‌های علمی و هنری ایرانیان باستان را بیان کنند.
 - با استفاده از داده‌ها، روند تحول و تداوم خط و زبان را در ایران باستان شرح دهند.
 - از طریق مراجعه به پایگاه سازمان میراث فرهنگی یکی از استان‌ها، اطلاعات یا تصاویری از بناهای تاریخی عصر باستان گردآوری کنند.
 - با درست کردن کارت پستال، نقاشی، کاردستی یا سایر فعالیت‌های هنری، هنرهای ایران باستان را به نمایش بگذارند.
 - نسبت به دستاوردها و جلوه‌های فرهنگ و تمدن ایران باستان احساس تعلق و افتخار کنند.

مواد و وسایل مورد نیاز

کتاب درسی، کاربرگ‌های شماره ۲۰ و ۲۱، بازدید علمی (در استان‌هایی که بناهای تاریخی ایران باستان وجود دارد یا موزه‌هایی که آثار فرهنگی و هنری این دوره را به نمایش می‌گذارد)، تصاویری از انواع خط و سیر تحول آن، تصاویری از ابنیه و معماری و آثار هنری ایران باستان (به صورت کارت روی مقوا بچسبانید یا از طریق نرم‌افزارها و اینترنت جست‌وجو و روی پرده اسلاید نمایش دهید)، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.

برای آمادگی و ایجاد انگیزه در این درس می‌توانید از روش‌های مختلف استفاده کنید :

● دانش‌آموزان را به بازدید علمی از آثار تاریخی ایران باستان (در استان‌هایی که چنین آثاری وجود دارد) ببرید و از آنها بخواهید در ویژگی‌ها، محل و موقعیت، نوع معماری و... این آثار و ابنیه دقت کنند و به طور گروهی یک گزارش کوتاه بنویسند.

● دانش‌آموزان را به مفهوم میراث فرهنگی که در درس‌های قبل آموخته‌اند، ارجاع دهید و مجدداً با استفاده از تصاویر میراث مادی و معنوی به‌جا مانده از دوره‌های قبل را بررسی و مرور کنند.

● تصاویری از معماری، آثار هنری و مانند آنچه در صفحه‌های ۱۴۹ و ۱۵۱ وجود دارد، در کلاس نمایش دهید (از طریق جست‌وجو در نرم‌افزارها و اینترنت و نمایش روی پرده اسلاید یا از طریق تهیه عکس‌ها و چسباندن آنها روی مقوا)، سپس توضیح مختصری دربارهٔ ویژگی آن اثر به طوری که در دانش‌آموزان ایجاد انگیزه کند، بدهید؛ برای مثال :

– این کتیبه‌ها را نگاه کنید، به خط میخی نوشته شده... آیا می‌توانید آن را بخوانید؟ یا حدس

بزنید روی چه چیزی نوشته شده است؟ چرا؟

– به تصویر این بز کوهی که روی آن گلدان است، توجه کنید. آیا جنس آن از روکش طلا است؟

آیا دقت کرده‌اید که برای بز بال گذاشته‌اند؟ (اساطیر) آیا می‌دانید که این دسته گلدان در موزه لوور پاریس نگاه‌داری می‌شود؟ به شاخ‌ها و سم‌ها نگاه کنید. چقدر ظریف کار شده است؟

بعد در کلاس فضای طرح سؤال ایجاد کنید.

● یکی از راه‌های ورود به مباحث درسی نیز انجام فعالیت‌های کاربرگ‌های ۲۰ و ۲۱ در شروع

کلاس است. دانش‌آموزان با انجام این تمرین‌ها ترغیب می‌شوند که دربارهٔ خط و زبان در دورهٔ ایران باستان بیشتر بیاموزند.

به دانش‌آموزان بگویید : آیا فکر می‌کنید مردم ایران در گذشتهٔ دور نیز مانند امروز صحبت

می‌کردند؟ آیا آنها همین واژه‌هایی را که ما به کار می‌بریم، به کار می‌بردند؟ بیایید تمرین کنیم.

جهت انجام کاربرگ شمارهٔ ۲۰، دانش‌آموزان را راهنمایی کنید تا از طریق شباهت ظاهری و

لفظی، واژگان دو ستون را به شرح زیر با یکدیگر مطابقت دهند :

آپ ← آب؛ آتَر / آذر ← آتش؛ آرتاوهشتا ← اردیبهشت؛ باژ ← باج (خراج)؛ پوسَر ← پسر؛

پوهل ← پُل؛ خرزنگ ← خرچنگ؛ دات ← داد (عدل، دادگری)؛ دوش خِم ← دَرخیم؛ راستگ

← راسته (بازار)؛ کی کوات ← کیقباد؛ ماهیگ ← ماهی؛ وُهومن ← بهمن؛ وهیشت ← بهشت؛ هورشید ← خورشید؛ هونر ← هنر؛ پیشگ ← پیشه.

توجه: به هیچ وجه از دانش‌آموزان نخواهید محتوای کاربرگه را حفظ کنند. از این واژگان در ارزشیابی‌های کتبی و شفاهی سؤالی طرح نخواهد شد.

سپس از دانش‌آموزان بخواهید کاربرگه شماره ۲۱ را اجرا کنند. ابتدا تصویر کتیبه میخی را نشان دهید و بعد به آنها بگویید: بیاید نوشتن خط میخی را تمرین کنید.

(توجه کنید هدف از این کاربرگه آموزش خط میخی نیست؛ بلکه هدف جلب توجه و علاقه دانش‌آموزان به فرهنگ و تمدن ایران باستان است).

ابتدا واژه را به فارسی باستان بخوانید. برای مثال، بنویسید:

وَ رَرَك (یعنی بزرگ) حال هر یک از علائم وَ رَرَك را در جدول پیدا کنید و نماد میخی آن را بگذارید.

در تمرین ۲ کاربرگه از دانش‌آموزان بخواهید حدس بزنند یا با مراجعه به تصاویر متن کتاب، پاسخ را بنویسند. خط‌های تصویری در تمدن‌های پیش از آریایی‌ها، یعنی در تمدن‌هایی چون جیرفت و ایلام به کار می‌رفته است. خط میخی در دوره هخامنشیان و خط پهلوی در دوره اشکانیان و ساسانیان رواج داشته است.

آموزش دهید

وقتی با انجام کاربرگه‌ها انگیزه‌ای برای یادگیری پدید آمد، آنگاه سیر تحول زبان فارسی را که یکی از مؤلفه‌های مهم فرهنگ و تمدن کهن ایرانی است، مطرح کنید. زبان فارسی در طی دوران طولانی از گذشته تاکنون دچار تغییراتی شده؛ اما اساس و هویت اصلی خود را از دست نداده و یکی از عوامل حفظ و ماندگاری هویت ملی ایرانیان بوده است. پس از توضیح سیر و مراحل تحول زبان با توجه به کاربرگه‌ای که انجام شده به دو مفهوم تغییر و تداوم، آنچه تغییر کرده و آنچه تداوم یافته، تأکید کنید.

● قانون اساسی را به کلاس ببرید. از دانش‌آموزان بخواهید اصل ۱۵ را پیدا کنند و بخوانند و معنای این اصل را برای آنها توضیح دهید.

توجه : عنوان یکی از دروس کتاب فارسی پایه هفتم این است : چرا زبان فارسی را دوست دارم؟
از دانش‌آموزان بخواهید این درس را در منزل بخوانند. بعد با عبارات و جملات خودشان در یکی دو جمله روی یک کاغذ بنویسند : چرا زبان فارسی را دوست دارند و نوشته را به کلاس بیاورند. نوشته‌ها را در پوشه کار قرار دهید.

● خط

خط نیز یکی دیگر از عناصر برجسته فرهنگ و تمدن است. انتظار می‌رود دانش‌آموزان با مطالعه متن صفحه ۱۱۴ و ملاحظه شکل خطوط رایج در عصر باستان و مشاهده تصویر دو کتیبه به خط میخی و پهلوی، این نکته را درک کنند که ایرانیان در دوره‌های مختلف، خط را از سایر اقوام و ملت‌ها اقتباس و مطابق با ویژگی‌های زبان خود در آن دخل و تصرفاتی کرده‌اند.

نکته : عنوان خطوط ترسیمی روی نمودار خط زمان، صفحه ۱۴۹ :

از چپ به راست : ۱- خط تصویری تمدن جیرفت از نوع هندسی، ۲- خط تصویری ایلامی،

۳- خط میخی دوره هخامنشی، ۴- خط پهلوی دوره ساسانی.

از دانش‌آموزان بخواهید فعالیت‌های صفحه ۱۴۹ را انجام دهند.

فعالیت ۲- نیاز به شمارش و محاسبه کردن، نخستین محرک بشر برای ابداع و اختراع خط بوده است. پس از این که انسان‌ها شروع به دامپروری و کشاورزی کردند و یک جانشین شدند، روابط و نوع همکاری آنان با یکدیگر گسترده‌تر شد. از این رو، ناگزیر شدند مقرراتی وضع کنند تا براساس آن با یکدیگر همکاری کنند، بنابراین ضرورت داشت مقررات مذکور در جایی ثبت و ضبط (نگارش) شود تا از خاطر نرود و افراد همگی ملزم و متعهد به انجام آنها باشند. علاوه بر نیازهای مذکور، تمایل به حفظ خاطره و میل به ماندگاری نام و نشان، یکی دیگر از انگیزه‌های بشر برای ابداع خط بوده است.

فعالیت ۳- چون علامت و نشانه‌های این خط شبیه به میخ است، به خط میخی معروف شده

است.

فعالیت ۴- این شکل از خط ایلامی از نوع خط تصویری است.

سپس به موضوع دانش بپردازید. توجه کنید که دانش و آموزش، پایه‌های اصلی و استوار هر تمدنی به شمار می‌روند و بدون اینها هیچ تمدنی به وجود نمی‌آید. شواهد و مدارک متقن و معتبر

بسیاری دلالت بر آن دارد که خردگرایی و توجه به تعلیم و تربیت یکی از ویژگی‌های شاخص فرهنگ ایران در دوره باستان است. ایران از قدیمی‌ترین زمان، یکی از سرزمین‌های اصلی طلوع و تجلی حکمت و خرد بوده است. دین زرتشتی اعتبار و ارزش ویژه‌ای برای دانش و دانش‌اندوزی قائل شده است و در کتاب اوستا، معلم، مقامی والا دارد و زرتشت پیامبر، معلم خوانده شده است. با تأسیس امپراطوری‌های بزرگ و قدرتمند هخامنشی و ساسانی و در پی آن امنیت نسبی و گسترش ارتباط‌های فرهنگی بین‌المللی، شرایط مساعدتری برای اعتلای علمی در ایران فراهم آمد. در آن دوره سرزمین ما، مرکز تبادلات علمی و جذب دانشمندان آن روزگار شد و در رشته‌های مختلف علمی، هنری و معماری از قبیل حکمت (فلسفه)، نجوم، پزشکی (طب)، ریاضی و هندسه، گاه‌شماری (تقویم) و... پیشرفت‌های چشمگیری حاصل شد و کتابخانه‌ها و مراکز علمی متعددی ایجاد گردید. شما در این درس با گوشه‌هایی از دستاوردهای علمی، فنی، هنری و معماری ایرانیان باستان آشنا می‌شوید.

سپس فیلم یا تصاویری از آثار و ابنیه تاریخی، ظروف و وسایل متعلق به ایران باستان را از مادها تا ساسانیان نمایش دهید (در صورتی که به فیلم یا تصویری دسترسی ندارید، از تصاویر کتاب استفاده کنید) و توجه دانش‌آموزان را به ابعاد علمی این آثار و توانمندی‌های فنی سازندگان آنها جلب کنید. فعالیت شماره ۶ به همین منظور طراحی شده است که دانش‌آموزان با مشاهده دقیق تصاویر ظروف و اشیای متعلق به عصر باستان، به توانایی‌های علمی و مهارت‌های فنی ایرانیان باستان پی ببرند.

فعالیت ۶- انتظار می‌رود اعضای هر گروه با ملاحظه تصاویر مذکور و زیرنویس آنها، بتوانند

تشخیص دهند ایرانیان باستان :

۱- انواع فلزات مثل طلا، نقره، مس، مفرغ، برنز و... را می‌شناخته‌اند، ۲- طریقه ذوب و استخراج فلزات را می‌شناخته‌اند؛ زیرا فلزات مذکور به صورت خالص در طبیعت موجود نبوده است، ۳- به دانش و فن ریخته‌گری و قالب‌ریزی مسلط بوده‌اند که توانسته‌اند چنین ظروفی بسازند، ۴- ذوق و مهارت هنری بالایی داشته‌اند که توانسته‌اند ظروفی با چنان ظرافت، دقت و زیبایی طراحی کنند، ۵- در طراحی و محاسبات هندسی تبحر داشته‌اند.

(شناخت فلزات، ذوب و استخراج فلزات، ریخته‌گری و قالب‌ریزی، طراحی و ذوق هنری، محاسبات هندسی، سفالگری)

● در زمینه معماری، تصاویری را نمایش دهید (یا آنها را به گزارش بازدید علمی که انجام شده، ارجاع دهید).

فعالیت ۷- بیشتر بناهای باقی مانده از دوره باستان را کاخ‌ها، آتشکده‌ها، قلعه‌ها و پل‌ها (ابنیه

حکومتی و عمومی) تشکیل می‌دهند و تقریباً از خانه‌های مردم عادی آثار چندانی برجای نمانده است. علت این پدیده را باید در نوع مصالح ساختمانی مورد استفاده، نحوه ساخت و ساز، و نوع معماری جست و جو کرد. شاهان و سایر صاحب منصبان حکومتی، مرغوب‌ترین مصالح ساختمانی و بهترین ماهرترین مهندسان، بنایان، کارگران و سنگ تراشان را برای ساختن کاخ‌ها، آتشکده‌ها (معابد)، پل‌ها و قلعه‌ها به خدمت می‌گرفتند؛ بنابراین، بنایی که ساخته می‌شد، از استحکام کافی برخوردار بود و در برابر حوادث طبیعی یا تخریب‌های انسانی مقاوم تر بود؛ اما مردمان عادی را این توان و امکان نبود که ساختمان‌هایی با چنان مصالح مرغوب و مستحکم بنا کنند، بنابراین، ساختمان‌هایی که مردم عادی می‌ساختند، نمی‌توانست در برابر آسیب‌های طبیعی و انسانی مدت زمان زیادی دوام آورد.

به پایان بپردازید

با خلاصه و جمع‌بندی مطالب مربوط به سیر تحول خط و زبان و دستاوردهای علمی و هنری از ایران باستان، یک بار دیگر توجه دانش‌آموزان را به ارزش و اهمیت میراث فرهنگی جلب کنید. به عنوان تکلیف پایانی از دانش‌آموزان بخواهید به طور داوطلبانه یکی از فعالیت‌های زیر را انجام دهند:

فعالیت ۸ صفحه ۱۵۱، هریک از دانش‌آموزان تصویر یا کارت پستالی از یک بنای ایران باستان را به همراه حدود یک پاراگراف توضیح درباره آن، به کلاس بیاورند و روی تابلو نصب کنند. و فعالیت ۲ به کار بیندیم: دانش‌آموزان علاقه‌مند به کاردستی ماکتی از یک اثر تاریخی ایران باستان بسازند.

محورهای عمده ارزشیابی

محورهای ارزشیابی منطبق با انتظارات یادگیری است. تشخیص انواع خط روی تصاویر، بیان ویژگی‌های خط، زبان، دانش و هنر، فعالیت‌های کلاسی، پاسخ به سؤالات، گردآوری تصاویر و انجام کاردستی و مدل‌سازی که از طریق چک‌لیست‌های مشاهده و بررسی رفتار و فعالیت‌ها و آزمون‌های کتبی و عملکردی مورد ارزشیابی قرار می‌گیرد.

ملاحظات تدریس / دانستنی‌های معلم

پیدایش و سیر تکامل خط

پیدایش و اختراع خط، فرایندی تدریجی و چند مرحله‌ای بوده است که با نشانه‌ها و نقاشی‌ها آغاز شد و تا ابداع الفبا و تکامل خط تداوم پیدا کرد. انسان‌های نخستین با استفاده از نشانه‌هایی مانند چوب خط‌ها، ریسمان‌های گره خورده، گردنبندهای صدفی و... منظور و مقصود خود را به دیگران می‌فهماندند.

خط تصویرنگار: نقاشی به ویژه غارنگاری‌ها، اولین گام اساسی بشر برای اختراع خط به شمار می‌رود. در این مرحله انسان‌ها برای بیان منظور خود، شکل و صورت اشیاء را ترسیم می‌کردند. این شکل از خط، ارتباطی با زبان گفتاری نداشت؛ زیرا تصاویر، معرف اشیاء موجود بودند؛ نه بیانگر نام‌های آن اشیاء در زبان خاص.

خط اندیشه‌نگار: با گذشت زمان، تصاویر ساده و نمادین تر شد و ویژگی انتزاعی نیز به خود گرفت تا بتواند مفاهیم، اندیشه، احساسات و عواطف انسان‌ها را نشان دهد. به عبارتی تصویر نه فقط معرف یک شیء، بلکه بیانگر صفات و مفاهیم مرتبط با آن شیء نیز بود؛ مثلاً تصویر خورشید بیانگر روز، روشنایی، گرما و حرارت بود؛ همچنان که تصویر چشم اشک آلود، نشانه غم و اندوه محسوب می‌شد. این گونه تصاویر را خط اندیشه‌نگار یا مفهومی می‌نامند.

خط واژه‌نگار: نارسایی و مشکلات خط تصویری، موجب تحولی در نگارش خط و پیوند و بستگی آن به زبان گفتاری شد. در این مرحله از تکامل خط، برای واژه‌های مستعمل در زبان، نشانه و علامتی تعیین شد و هر واژه مستقلاً با تصویری خاص نمایش داده می‌شد.

خط آوانگار و الفبایی: ایراد خط واژه‌نگار، کثرت نشانه‌هایی بود که برای هر واژه در نظر گرفته شده بود و به خاطر سپردن این نشانه‌ها، بسیار سخت و دشوار بود. از این‌رو، سرانجام برای آواها (اصوات) و حروفی که در زبان به کار می‌رفت، نشانه‌هایی قراردادی، معین شد و خط آوانگار و الفبایی مانند خط میخی هخامنشی، خط پهلوی اشکانی و ساسانی به وجود آمد.

معرفی منابع برای مطالعه و تحقیق دانش آموزان

- ۱- آرین، آرمان، سپیتمان (داستان زندگی زرتشت)، تهران، ایران بان، ۱۳۸۸.
- ۲- الوندی، عزت الله، سرگذشت موسیقی در ایران، از مجموعه فرهنگ و تمدن ایرانی ۲، تهران، افق، ۱۳۹۱.
- ۳- براتی، پرویز، سرگذشت نقاشی در ایران، از مجموعه فرهنگ و تمدن ایرانی ۲، تهران، افق، ۱۳۹۱.
- ۴- تذهیبی، روزبه و نسترن ربانی، جشن های ایرانی، تهران، نظر و کتاب خروس، ۱۳۸۹.
- ۵- خیراندیش، عبدالرسول، تمدن ایران باستان، تهران، مدرسه، ۱۳۸۷.
- ۶- سالاری، حسن، علم در ایران باستان، تهران، محراب قلم، ۱۳۸۷.
- ۷- پگاه راد، بهمن، تخت جمشید، تهران، مدرسه، ۱۳۸۸.
- ۸- فرهنگنامه کودکان و نوجوانان، زیر نظر شورای کتاب کودک، ۱۴ ج، ۱۳۶۵-۱۳۹۱.
- ۹- محجوبی، اعظم و فرمهر منجزی، نوروز، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۸۸.
- ۱۰- گیاهی یزدی، حمیدرضا، تاریخ نجوم در ایران، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۸۸.

معرفی منابع برای مطالعه بیشتر معلم

- ۱- افشاری، حسن، هنر نقاشی ایران از آغاز تا اسلام، تهران، پازینه، ۱۳۹۰.
- ۲- امام شوشتری، محمدعلی، «هنرهای زیبای خوراک پزی و خوان آرای در ایران باستان»، مجله بررسی های تاریخی، شماره ۱۳، اردیبهشت ۱۳۴۷، ص ۹۷-۱۲۴.
- ۳- اورنگ، م، «پیدایش جشن نوروز»، مهر، شماره ۱۲۹، فروردین ۱۳۴۵، ص ۴۷-۴۹.
- ۴- بلوک باشی، علی، نوروز، جشن نوزایی آفرینش، (دفتر هفتم مجموعه از ایران چه می دانم؟)، تهران، دفتر پژوهش های فرهنگی، ۱۳۸۹.
- ۵- بویس، مری، «آتش در ایران باستان»، ترجمه مهرداد شباهنگ، گزارش گفت و گو، شماره ۷، آذر و دی ۱۳۸۲، ص ۹۰-۹۳.

- ۶- _____، « جشن‌های زرتشتیان»، ترجمه رضا دستجردی، چیستا، شماره ۲۵۸ و ۲۵۹، اردیبهشت و خرداد ۱۳۸۸، ص ۴-۹.
- ۷- بهار، مهرداد، «دربارۀ جشن سده»، چیستا، شماره ۶، بهمن ۱۳۶۰، ص ۶۲۹-۶۳۵.
- ۸- پوپ، آرتور اپهام، معماری ایران (پیروزی رنگ و شکل)، ترجمه کرامت‌الله افسر، تهران، یساولی، ۱۳۶۵.
- ۹- تفضلی، احمد، «زبان و ادبیات ایران باستان»، حافظ، شماره ۶۸، فروردین ۱۳۸۹، ص ۲۸-۳۲.
- ۱۰- حضرتی، حسن، «مذهب و سیاست مذهبی هخامنشیان»، کیهان اندیشه، شماره ۷۴، مهر و آبان ۱۳۷۶، ص ۳-۱۹.
- ۱۱- دریایی، تورج، تاریخ و فرهنگ ساسانی، ترجمه مهرداد قدرت‌دیزجی، تهران، ققنوس، ۱۳۸۷.
- ۱۲- ده‌بزرگی، ژیلا، «سفره‌های کهن ایرانی»، چیستا، شماره ۲۳۶-۲۳۷، اسفند ۱۳۸۵ و فروردین ۱۳۸۶، ص ۴۴-۴۶.
- ۱۳- رجبی، پرویز، «اسفندگان، جشن زنان»، چیستا، شماره ۷، اسفند ۱۳۶۰، ص ۸۲۹-۸۳۴.
- ۱۴- رضی، هاشم، جشن‌های آب، بهجت، ۱۳۸۴.
- ۱۵- سعادت‌نوری، منوچهر، «تغذیه ایرانیان در طول تاریخ»، مجله و حید، شماره ۱۰۰، فروردین ۱۳۵۱، ص ۴۵-۴۹.
- ۱۶- سگوند، اردشیر، «باشکوه‌ترین جشن دینی ایرانیان»، کیهان فرهنگی، شماره ۱۵۰، اسفند ۱۳۷۷، ص ۲-۴.
- ۱۷- شاپور شهبازی، علیرضا، جستاری درباره یک نماد هخامنشی، ترجمه شهرام جلیلیان، تهران، نشر و پژوهش شیرازه، ۱۳۹۰.
- ۱۸- شهریاری (بهرامی)، توران، «جشن سده پیدایش آتش»، چیستا، شماره ۲۵، بهمن ۱۳۶۴، ص ۳۳۵.
- ۱۹- _____، «جشن اسفندگان یا روز زن در ایران باستان»، حافظ، شماره ۵۸، بهمن و اسفند ۱۳۸۷، ص ۱۲-۱۳.

- ۲۰- صفا، ذبیح الله، «جشن نوروز»، مهر، شماره ۱۳، خرداد ۱۳۱۳، ص ۷۹-۸۱ و شماره ۱۴، تیر ۱۳۱۳، ص ۱۶۵-۱۷۰.
- ۲۱- ضیاءپور، جلیل، پوشاک ایرانیان باستان از کهن ترین زمان تا پایان ساسانیان، تهران، هنرهای زیبای کشور، ۱۳۴۳.
- ۲۲- طباطبایی، ابوالفضل، «جشن های ایران باستان»، گوهر، شماره ۳ و ۴، فروردین و اردیبهشت ۱۳۵۴، ص ۳۱۸-۳۲۲.
- ۲۳- فرای، ریچارد، میراث باستانی ایران، ترجمه مسعود رجب نیا، تهران، علمی و فرهنگی، ۱۳۶۸.
- ۲۴- فروهر، نصرت الله، «آیین نوروز در ایران»، کیهان فرهنگی، شماره ۱۶۲، فروردین ۱۳۷۹، ص ۴-۱۱.
- ۲۵- فرهوشی، بهرام، «جشن مهرگان»، آموزش و پرورش، شماره ۵، مهر ۱۳۴۳، ص ۱۲-۲۱.
- ۲۶- فیروزی، سورنا، زاد سال سپیتمان : پژوهشی نو درباره زندگی زرتشت بر پایه دانش زیست شناسی، آشیانه کتاب، ۱۳۸۷.
- ۲۷- گذار، آندره، هنر ایران، ترجمه بهروز حبیبی، انتشارات دانشگاه ملی ایران.
- ۲۸- محمدی ملایری، محمد، ادب و اخلاق در ایران پیش از اسلام، ترانه، ۱۳۸۸.
- ۲۹- _____، تاریخ و فرهنگ ایران (در دوران انتقال از عصر ساسانی به عصر اسلامی)، ۶ ج، تهران، توس، ۱۳۷۹.
- ۳۰- محمود بختیاری، علیقلی، نوروز در تخت جمشید، گزارش، شماره ۷۳ و ۷۴، اسفند ۱۳۷۵ و فروردین ۱۳۷۶، ص ۳۰-۳۴.
- ۳۱- مقدس جعفری، محمدحسن و عبدالله نجفی اصل، «پوشش ایرانیان»، مجله مطالعات ایرانی (مرکز تحقیقات فرهنگ و زبان های ایرانی دانشگاه شهید باهنر کرمان)، شماره ۵، بهار ۱۳۸۳، ص ۱۲۴-۱۴۵.
- ۳۲- مینوی، مجتبی، «جشن های ایرانی (مهرگان)»، تقدم، شماره ۳، آبان ۱۳۰۶، ص ۱۵۷-۱۶۴.
- ۳۳- نجم آبادی، محمود، تاریخ طب ایرانی، تهران، ۱۳۴۱.
- ۳۴- نیرنوری، عبدالحمید، سهم ارزشمند ایران در فرهنگ جهان، ۲ ج، تهران،

انجمن آثار و مفاخر فرهنگی، ۱۳۷۵، ۱۳۷۷.

۳۵- _____، سهم ایران در تمدن جهان، فردوس، ۱۳۷۹.

۳۶- وامقی، ایرج، «تأثیر تمدن ایران باستان بر دیگر حوزه‌های تمدنی»، بخش دوم، اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۱۵۹ و ۱۶۰، آذر و دی ۱۳۷۹، ص ۴-۱۳.

۳۷- وکیلی، شروین، «مفهوم دروغ در ایران باستان»، فصلنامه ادبیات عرفانی و اسطوره شناختی، شماره ۲۰، پاییز ۱۳۸۹، ص ۱۷۳-۱۹۸.

۳۸- وکیلی، هادی و کبری نودهی، «آداب سفره در ایران باستان و ایران دوره اسلامی»، مشکوة، شماره ۱۱۲، پاییز ۱۳۹۰، ص ۱۱۹-۱۳۷.

۳۹- همایونفرخ، رکن الدین، سهم ایرانیان در پیدایش و آفرینش خط در جهان، تهران، اساطیر، ۱۳۸۴.

